

Zadania praktyczne dotyczące dialektów i gwar w wybranych podręcznikach do języka polskiego w szkole podstawowej i do języka niemieckiego w Gymnasium

Practical Tasks Concerning Dialects and Regional Varieties in Selected Polish Language Textbooks Used in Primary Schools and German Language Textbooks Used in Gymnasium Schools

Michalina Surma
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0001-5165-5160

Streszczenie: Celem artykułu jest porównanie materiałów dydaktycznych do nauczania o dialektach i gwarach w polskich podręcznikach do języka polskiego w starszych klasach szkoły podstawowej oraz w niemieckich podręcznikach do języka niemieckiego w młodszych klasach Gymnasium. W niniejszej pracy uwzględniono wyłącznie ćwiczenia praktyczne, a analiza źródeł została przedstawiona z uwzględnieniem formy ćwiczeń. W podsumowaniu wskazano tendencje w nauczaniu o dialektach i gwarach w dwóch systemach edukacyjnych oraz elementy niezbędne do poprawy jakości nauczania o gwarach i dialektach w szkołach polskich.

Słowa kluczowe: dialekt, gwara, nauczanie o dialektach i gwarach, podręczniki szkolne

Abstract: The aim of this article is to compare teaching materials for teaching dialects and local dialects in Polish textbooks for Polish in upper primary school grades and in German textbooks for German in lower Gymnasium grades. This article focuses exclusively on practical exercises, and the analysis of sources is presented with regard to the form of exercises. The summary indicates trends in teaching dialects and local dialects in the two education systems and elements necessary to improve the quality of teaching dialects and local dialects in Polish schools.

Keywords: dialect, local dialects, teaching about dialects and local dialects, school textbooks

Gwary i dialekty to temat, który funkcjonuje w edukacji szkolnej na lekcjach języka polskiego poświęconych nauczaniu o języku oraz w ramach projektów edukacyjnych odnoszących się do kultury regionu lub tzw. małych ojczyzn na lekcjach historii lub podczas zajęć wychowawczych. W edukacji polonistycznej zagadnienie to najczęściej jest omawiane obok nauczania na temat zróżnicowania odmianowego polszczyzny, w szczególności odmiany młodzieżowej i gwar środowisko-

wych. W podstawie programowej dla szkoły podstawowej (PP) tematyka dialektologiczna nie została bezpośrednio wskazana, może jednak funkcjonować przy okazji poruszania zagadnień związanych z cechami języka mówionego i pisanego (PP II.2.1) oraz oficjalnej i nieoficjalnej odmiany polszczyzny (PP II.2.2).

Jednym z filarów nauczania języka polskiego jest, jak zauważa Maria Nagajowa, „kształcenie czynnej lub biernej znajomości różnych odmian języka ojczystego: odmiany potocznej („język jako środek porozumiewania się”), artystycznej („język jako tworzywo literatury pięknej”), naukowej („język jako narzędzie poznania”), mówionej i pisanej („język jako środek wyrażania myśli i uczuć w mowie i piśmie”)” (Nagajowa 1985, 9). Wpływ języka nabytego w rodzinie oraz języka mieszkańców wsi wiązano dawniej w edukacji polonistycznej z kodem ograniczonym, a w okresie PRL-u żaden „z ówczesnych programów języka polskiego nie umieszczał wśród swoich celów otwartej walki z gwara, w codziennej jednak praktyce szkolnej polonista dokładał wszelkich starań, aby uczniowie wyzbywali się jej cech ze swojej mowy” (Mlekodaj 2020, 263).

Dialekty i gwary, choć nie są współcześnie pomijane w edukacji polonistycznej, nie stanowią obligatoryjnego zagadnienia. Marta Szymańska, w kontekście wpływu badań socjolingwistycznych na nauczanie o języku, wskazuje, że istotne dla uczenia języka jest „kształcenie umiejętności rozpoznawania odmian języka oraz adekwatne ich użycie w zależności od sytuacji komunikacyjnej”, wymieniając obok odmian różne języki, dialekty, style i rejestry (Szymańska 2016, 141). Badaczka zwraca też uwagę na konieczność budowania świadomości zróżnicowania języka powiązanego z obszarem jego występowania (Szymańska 2016, 146), przywołując w tym miejscu liczne prace Heleny Synowiec i jej opinie o kulturowym, językowym i wspólnototwórczym bogactwie wynikającym ze znajomości gwary i polszczyzny ogólnej (Synowiec 2013, 94). Sama Synowiec wielokrotnie pisała o konieczności obecności dialektów i gwar na lekcjach języka polskiego w kontekście śląskiego środowiska gwarowego (por. Synowiec 1999, 1992, 2013).

Zagadnienie dialektów w szkole można odnieść również do ekolingwistyki. Perspektywa ta pozwala postrzegać dialekty i gwary jako kluczowy element bogactwa naturalnego (Steciąg 2023, 5-7), który wymaga aktywnej ochrony w procesie edukacji. Takie ujęcie umożliwia ocenę, w jakim stopniu polskie i niemieckie podręczniki sprzyjają zachowaniu tego ekosystemu, a także pozwala na rozstrzygnięcie, czy badane materiały wspierają żywotność odmian regionalnych, czy jedynie poddają je procesowi muzealnej archiwizacji.

Cel pracy

Przeprowadzona analiza literatury przedmiotu pokazuje, że brakuje opracowania związanego z merytoryczną zawartością materiałów odnoszących się do tego tematu (Grzegórzek 2015; Podemska-Kałuża 2011; Synowiec 2020). Istotne jednak, co pokazują liczne prace Nagajowej (1985, 1990, 1994), są zadania praktyczne kształtujące sprawność językową. Celem artykułu jest porównanie ćwiczeń dotyczących dialektów i gwar w podręcznikach do języka polskiego w starszych klasach szkoły podstawowej oraz w podręcznikach do języka niemieckiego w młod-

szych klasach Gymnasium, co pozwala na zestawienie dwóch odmiennych tradycji dydaktycznych: niemieckiej decentralizacji promującej dialekt jako żywy element tożsamości oraz polskiego modelu skupionego na gwarach jako dziedzictwie.

Ujęcie porównawcze pozwoli na wskazanie elementów wspólnych i różnych dla nauczania w języku niemieckim i polskim w zakresie treningu praktycznego oraz umożliwi uzupełnienie kwestii teoretycznych podstaw edukacji dialektologicznej. Wyniki analizy zadań praktycznych będą też okazją do przybliżenia ćwiczeń wartych wykorzystania w kształceniu językowym zorientowanym na terytorialne odmiany polszczyzny.

Materiał badawczy

W analizie uwzględniono 9 polskich podręczników i towarzyszących im zeszytów ćwiczeń w starszych klasach szkoły podstawowej (II etap edukacyjny; klasa 7 lub 8; łącznie 18 materiałów drukowanych) oraz 9 niemieckich podręczników i towarzyszących im zestawów ćwiczeń do młodszych klas Gymnasium (II etap edukacyjny; łącznie 11 materiałów drukowanych). Zestawione na zasadzie porównania materiały polskie i niemieckie są skierowane dla tożsamego odbiorcy – uczniów w wieku 12-14 lat. Materiały źródłowe w języku niemieckim pozyskano w ramach zagranicznej kwerendy bibliotecznej przeprowadzonej w dniach 1-11 maja 2023 r. w *Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas* (DSA) w Marburgu¹, gdzie pomocna okazała się kolekcja „Sprachvariation@Schule” i towarzysząca jej platforma internetowa², które przygotowano pod kierunkiem Hanny Fischer (Uniwersytet w Rostocku), oraz lista zatwierdzonych materiałów edukacyjnych i podręczników w poszczególnych landach Niemiec³. Analizę źródeł przedstawiono z uwzględnieniem formy ćwiczeń praktycznych.

Praca z fragmentem tekstu literackiego

Umiejętności praktyczne w zakresie tematyki dialektalnej w polskich podręcznikach najczęściej wiążą się z rozpoznawaniem dialektu na podstawie fragmentu tekstu literackiego. W ćwiczeniach pojawiają się fragmenty: *Chłopów* Władysława Stanisława Reymonta, *Na skalnym Podhalu* i *Śpiący rycerze (Jakby o nich chłop opowiedzieć powinien)* Kazimierza Przerwy-Tetmajera, *Bartka Zwycięzcy* Henryka Sienkiewicza oraz *Siłaczki* Stefana Żeromskiego. Zadania praktyczne polegają na rozpoznawaniu wyrazów odmiennych od ogólnopolskich, wyrazów należących do konkretnej gwary, dialektyzmów lub stylizacji językowej, nie odnoszą się zaś do gwary mówionej. W *Język polski. Bliżej słowa. Podręcznik.*

¹ Kwerenda zagraniczna została przeprowadzona ze środków projektu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza” w ramach uzyskanego finansowania w konkursie „Minigrant doktorancki” (nr wniosku 054/13/SNJL/0006).

² Platforma internetowa została przygotowana we współpracy z Międzynarodowym Towarzystwem Dialektologii Języka Niemieckiego (IGDD), Towarzystwem Historii Języka Niemieckiego (GGSG) oraz Centrum Kształcenia Nauczycieli w Marburgu. Jest publikowana przez Centrum Badawcze Atlasu Języka Niemieckiego Uniwersytetu w Marburgu i skierowana do nauczycieli języka niemieckiego (Fischer 2023).

³ Lista materiałów edukacyjnych i podręczników zatwierdzona w poszczególnych landach: https://www.bildungserver.de/zugelassene-lernmittel-und-schulbuecher-522-de.html#Baden_Wuerttemberg [dostęp: 15.04.2022].

Szkoła podstawowa. Klasa 8 (dalej: BS) i *Język polski. Między nami 8. Podręcznik* (dalej: GWO) pojawia się fragment *Historii filozofii po góralsku* ks. Józefa Tischnera, o którego przetłumaczenie z gwary podhalańskiej na język ogólnopolski zostali poproszeni uczniowie. Z kolei w *Język polski. Gramatyka i stylistyka. Podręcznik* (dalej: GiS) poproszono uczniów, by wskazali jedynie główną myśl zawartą we fragmencie wyżej wspomnianego tekstu Tischnera. W *Język polski 8. Podręcznik dla szkoły podstawowej* (dalej: OPERON) zaproponowano fragment *Wesela w Atomicach* Stanisława Mrożka, na podstawie którego uczniowie mają przeanalizować, z jakiego środowiska wywodzą się bohaterowie. Ćwiczenie osadzono w powiązaniu z pojęciami *stylizacji gwarowej* i *dialektyzmu*. W *Język polski. Bliżej słowa. Zeszyt ćwiczeń. Szkoła podstawowa. Klasa 8* (dalej: BS_ćw) wykorzystano z kolei fragment opowiadania *Babski wybór* Przerwy-Tetmajera do nauki tworzenia przypisów. W *Język polski. Między nami 8. Zeszyt ćwiczeń dla klasy ósmej szkoły podstawowej. Część 1* (dalej: GWO_ćw) uczniowie pracują z fragmentem książki Edwarda Redlińskiego *Awans*, wskazując nie tylko na elementy gwarowe, ale przede wszystkim na funkcję, jaką pełni gwara w analizowanym fragmencie. Najwięcej tekstów kultury, bo aż pięć, pojawia się w *Wyspy szczęśliwe. Zeszyt ćwiczeń do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej* (dalej: WS_ćw). Uczniowie mają do czynienia z tekstami z różnych rejestrów – utworem Ignacego Krasickiego *Człowiek i zdrowie*, fragmentami: piosenki Mezo *Ważne* z 2005 r., książki Kazimierza Kutza (z pochodzenia Ślązaka) *Piąta strona świata*, piosenki Alberta Harrisa *Nie masz cwaniaka nad Warszawiaka* oraz dwoma wierszykami Piotra Szatkowskiego w dialekcie mazurskim, tj. *Kokos i psiejok abo na świntygo feltina* oraz *Kura i kogut albo na św. Walentego*. Pierwsze dwa teksty powiązано z przekładem utworu literackiego na język mówiony i piosenki na język pisany, w pozostałych uczniowie poszukują cech gwarowych.

Oprócz tekstów autorów piszących z wykorzystaniem stylizacji językowej pojawiają się teksty tłumaczone z języka ogólnonarodowego na gwara. W GWO_ćw zaproponowano porównywanie fragmentów *Małego Księcia* w tłumaczeniu Jana Szwykowskiego z wersją w gwarze poznańskiej w tłumaczeniu Juliusza Kubla⁴ połączone z wypisywaniem sześciu wyrazów lub sformułowań, które różnią się od języka ogólnonarodowego, a w *Zamieńmy słowo. Język polski. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 8* (dalej: ZS) przekładanie fragmentów *Małego Księcia* w gwarach na język ogólnonarodowy. W *Język polski 8. Nauka o języku dla klasy ósmej szkoły podstawowej. Część 2* (dalej: GWO_noj) uczniowie przekładają z kolei wiersze kaszubskich poetów – Hieronima Derdowskiego i Józefa Ceynowy – na język ogólnopolski. Z tekstami pisanymi gwara pracują też uczniowie w *NOWE Słowa na start! 7. Zeszyt ćwiczeń do języka polskiego* (dalej: NS_ćw), przekształcając ustnie na język ogólnonarodowy fragment tekstu Stanisława Ligonia *Ło dobrym wychowaniu – słówek pora* ze zbioru *Bery i bojki śląskie*. W tym przypadku pojawia się również sugestia o skorzystaniu z internetowego słownika śląskiego w razie pojawienia się trudności.

⁴ Na stronie tytułowej J. Kubel podaje, że jest to przekład na „gwarę wielkopolską”.

Nietypową propozycją w zakresie pracy z tekstem kultury jest przełożenie słów tzw. wyliczniki kaszubskiej na język ogólnopolski w *Język polski. Gramatyka i stylistyka. Zeszyt ćwiczeń* (dalej: GiS_ćw). ZS wykorzystuje tę samą piosenkę nie tylko do opracowania przez uczniów wersji ogólnopolskiej, ale też do praktyki głośnego czytania. Pokazuje to, że treści odnoszące się do stylizacji gwarowej sprzyjają pracy nad umiejętnością czytania tekstu gwarowego. W ZS zaproponowano ponadto uczniom przeczytanie dialogów z *Małego Księcia* zapisanego gwarą. Polecenie uzupełniono o krótką instrukcję nt. wymowy niektórych głosek w dialektach. W obu przypadkach tekstom nie towarzyszą jednak materiały dźwiękowe.

W przypadku podręczników niemieckich tylko w jednym wykorzystano tekst literacki w ramach ćwiczeń praktycznych. *Deutschbuch 8. Sprach- und Lesebuch* (dalej: DB) to podręcznik, który podobnie jak podręczniki polskie, łączy zagadnienia literaturoznawcze z językoznawczymi. Przy okazji pracy z nowelą *Unterm Birnbaum* Theodora Fontane uczniowie zostają poinformowani, że Stary Jeschke mówi w *Plattdeutsch*, który jest dialektem języka dolnoniemieckiego. Ich zadaniem jest głośna lektura fragmentu wypowiedzi bohatera i ocena trudności posługiwania się dialektem. Wskazują również, dlaczego Jeschke posługuje się dialektem i jaki ma to wpływ na odbiór tekstu. Pojawienie się bohatera mówiącego gwarą jest okazją do wprowadzenia pojęć dotyczących dialektów i wskazania umownego kształtu granicy między *Mitteldeutsche* i *Niederdeutsche*. Uczniowie wyrażają też swoją opinię dotyczącą dialektu. Pracę z tekstem literackim poprzedza także *Sprachtraining* (część dotycząca pracy z językiem), kiedy uczniowie czytają spreparowany tekst wywiadu ze Starym Jeschke, akcentując wymowę gwarową. W dalszej kolejności tłumaczą wypowiedzi bohatera zapisane w dialekcie, zwracając szczególną uwagę na różne kolory liter odpowiadające różnicom w wymowie pomiędzy dialektem a wysokoniemieckim. Zapisują też regułę dotyczącą wyżej wspomnianych liter.

W przypadku polskich materiałów dydaktycznych widoczne jest duże zróżnicowanie wykorzystywanych tekstów literackich oraz opieranie całego rozdziału dotyczącego gwar i dialektów na nich. W dydaktyce niemieckiej teksty literackie są rzadko wykorzystywane.

Praca z fragmentem tekstu innego niż literacki

W *Wyspy szczęśliwe. Podręcznik do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej* (dalej: WS) oprócz wcześniej wspomnianego tekstu literackiego pojawia się wypowiedź publicystyczna – fragment wywiadu z Juliuszem Kublem dla „Głosu Wielkopolskiego”, który wskazuje na rolę kulturową nauczania o dialektach i gwarach oraz łączy je z szeroko pojętą edukacją regionalną. W przypadku GWO ćwiczenia praktyczne powiązано z tekstem popularnonaukowym – fragmentem książki Anny Cegieli i Andrzeja Markowskiego *Z polszczyzną za pan brat*, na podstawie którego uczniowie mieli wskazać różnice między gwarami a językiem ogólnopolskim.

Materiały ćwiczeniowe w języku polskim wykorzystujące tekst publicystyczny odnoszą się też do statusu językowego śląszczyzny. W GiS_ów uczniowie zostają poproszeni o zapoznanie się z wypowiedzią prof. Jana Miodka *Śląska ojczyzna polszczyzna* i wskazanie głównej myśli poszczególnych akapitów. Z kolei w ZS pojawia się fragment wypowiedzi Grzegorza Kulika o pracy nad śląskim wydaniem *Małego Księcia*, a uczniowie mają dokonać tłumaczenia oraz wskazać aforyzmy. W drugim materiale z serii – *Zamieńmy słowo. Język polski. Zeszyt ćwiczeń. Szkoła podstawowa. Klasa 8* (dalej: ZS_ów) – zaproponowano natomiast dwa ćwiczenia, które wymagają tłumaczenia krótkich form ze śląskiego na język ogólnopolski (życzenia, tytuły filmów). Te zadania mogą być przyczynkiem do rozmowy o statusie językowym śląskiego, która toczy się wśród badaczy języka.

W przypadku podręczników niemieckich tylko jednokrotnie pojawia się wykorzystanie tekstu popularnonaukowego w zakresie pracy z tekstem. W *deutsch ideen 7. Baden-Württemberg* (dalej: DI) uczniowie zapoznają się ze stronicową wzmianką nt. centrum badań dialektologicznych w Tübingen. Tekst przybliża sposób funkcjonowania *Sprachatlasses für Baden-Württemberg* oraz pracę dialektologów nad pozyskiwaniem leksyki w czasie badań terenowych. Obszerny akapit poświęcono także konieczności digitalizacji materiałów dźwiękowych oraz dotychczasowym sukcesom gromadzenia materiału, które były możliwe dzięki dofinansowaniu *Förderverein Schwäbischer Dialekt* (organizacji promującej opiekę nad dialektem szwabskim, jego ochronę i badanie). Uczniowie wyjaśniają różnicę między dialektem a językiem standardowym; wskazują, jak przebiega tworzenie cyfrowego atlasu językowego, wypisują z tekstu różne leksemy odnoszące się do *Weinachtsgebäck* i *Löwenzahn*; podejmują próbę wywiadu wokół tematu *Speisen und Getränke*.

Nietypowe ćwiczenia związane z pracą z tekstem pojawiają się w dwóch wydaniach *Deutsch kompetent 8* (z 2014 i 2018 roku; dalej: DK_2014/ DK_2018/ DK_2021 zależnie od roku wydania): uczniowie zapoznają się z żartami dialektalnymi, które często dotyczą nieporozumień komunikacyjnych. W pierwszej kolejności zostają poproszeni o uzasadnienie, dlaczego takie żarty prowadzą do niezrozumienia, i ocenienie użycia dialektu w przedstawionej sytuacji komunikacyjnej. Następnie zapoznają się z różnymi wariantami tego samego żartu i wyjaśniają, dlaczego istnieje kilka wariantów dowcipu w różnych dialektach.

Zarówno w dydaktyce polskiej, jak i niemieckiej wykorzystanie tekstów innych niż literackie jest dość rzadkie. W Polsce są to przykłady odnoszące się do osadzenia tematyki dialektologicznej w dyskursie popularnonaukowym. W Niemczech jest to natomiast okazja do przywołania badań naukowych skupionych na zróżnicowaniu dialektalnym.

Praca z preparowanym tekstem w gwarze

W podręcznikach polskich praca z preparowanym tekstem w gwarze najczęściej pojawia się w kontekście leksyki gwarowej. W NS_ów uczniowie tłumaczą na język ogólnonarodowy wypowiedzi w dialekcie mazowieckim, małopolskim i wiel-

kopolskim oraz wskazują różnice między językiem ogólnym a podaną wypowiedzią. Z kolei w ZS_ów identyfikują region pochodzenia dzieci na podstawie ich wypowiedzi zawierających wyrazy charakterystyczne dla konkretnych dialektów/gwar.

W podręcznikach niemieckich ćwiczenia zakładające pracę z tekstem najczęściej posiłkują się preparowanymi tekstami w gwarze. W *P.A.U.L. D. 8. Persönliches Arbeits- und Lesebuch Deutsch* (dalej: PAULD_2014/PAULD_2021 zależnie od roku wydania) uczniowie konfrontują się z fragmentem wiadomości z gazety w północnych Niemczech, który został zapisany w lokalnej gwarze. W pierwszej kolejności po kilkukrotnej lekturze mają wyjaśnić, czego dotyczy wiadomość, w drugiej zaś – przygotować tłumaczenie. Przy tłumaczeniu mają również zastanowić się, gdzie pomocny okaże się język angielski. W obu wydaniach *D.U. Deutschunterricht 7* (dalej: DU_2016/DU_2017 zależnie od roku wydania) uczniowie wskazują na różnice między wypowiedziami osób posługujących się różnymi dialektami podczas wspólnego spotkania przy ognisku. Jest to ćwiczenie wstępne, na podstawie którego zostają wprowadzone pojęcia *Dialekt, Mundart, regionale Variante, Standardsprache, Umgangssprache*. Wypowiedzi uczniów zawierają elementy gwarowe. Preparowane fragmenty w gwarze pojawiają się też przy okazji przekształcania tekstu gwarowego na język potoczny i standardowy.

W DB uczniowie pracują z wypowiedziami czterech osób. Przedmiotem ich zainteresowania nie są różne dialekty, ale odmiany języka (*Standardsprache, Altagsprache, Jugendsprache, Dialekte (Mundarten)*). Uczniowie przyporządkowują wypowiedź do odmiany; wskazują te, którymi sami się posługują; identyfikują sytuacje użycia poszczególnych odmian. Wprowadzeniu do tego zagadnienia towarzyszy też dyskusja wokół wyżej wymienionych kwestii.

W *Deutschzeit 7. Lese- und Sprachbuch* (dalej: DZ) uczestnicy zajęć pracują natomiast z fragmentem tekstu zatytułowanym *Die „Zweite Lautverschiebung“ nach Sabine Kaufmann*, który skupia się wokół zjawisk językowych zachodzących w języku niemieckim decydujących o różnorodności dialektalnej południa i północy Niemiec. Zadaniem uczniów jest wyjaśnienie pojęcia *„Zweite Lautverschiebung“* (druga przesuwka spółgłoskowa) i dopasowania wyrazów z listy do języka górnoniemieckiego i dolnoniemieckiego wraz z uzasadnieniem.

Praca z tekstami preparowanymi odwzorowującymi żywą mowę dominuje w materiałach niemieckich, w polskich jest niemal nieobecna – pojawia się dwukrotnie.

Ćwiczenia praktyczne z wykorzystaniem map językowych

W polskich podręcznikach mapy językowe najczęściej są powiązane z częścią teoretyczną. Tylko w dwóch materiałach (ZS_ów i GWO_noj) mapa dialektów funkcjonuje jako część zadania praktycznego. W obu przypadkach uczniowie zostali poproszeni o uzupełnienie nazw dialektów. W GWO_noj zadanie rozbudowano o wpisanie w odpowiednich miejscach na mapie regionalnych nazw ziemniaków, „wiedząc, że na Podhalu mówi się na nie *grule*, w Wielkopolsce – *pyry*, na Pomorzu – *bulwy*, a na Śląsku – *knule*” (GWO_noj, 80).

Dla podręczników niemieckich typowe są ćwiczenia z wykorzystaniem map językowych. W przypadku DK_2014, DK_2018, DK_2021 uczniowie opisują mapę z podziałem dialektów. Wskazują jednak nie nazwę dialektu, ale kraj związkowy, w którym mówi się w danym dialekcie. Przy tym ćwiczeniu korzystają również z atlasów. W porównaniu z podręcznikami polskimi mapa nie służy jedynie ilustracji zasięgu dialektów, ale jest też wykorzystywana w celach praktycznych – wiąże się ją w DK_2014, DK_2018, DK_2021 z ćwiczeniami fonetycznymi, które zwracają uwagę uczniów na izoglosy *maken/machen Appel/Apfel*. Ponadto uczniowie zostają poproszeni o porównanie wymowy słów *machen, ich, das, Dorf, Pfund, Apfel* na trzech obszarach dialektalnych i wskazanie dźwięków, które różnią się w każdym przypadku. W dalszej kolejności mają zapoznać się ze zdaniami zapisanymi w dialektach – wyjaśnić ich znaczenie oraz przypisać do odpowiedniego obszaru dialektalnego (*Dialektlandschaft*), posilając się mapą.

Mapa dialektalna jest także wykorzystywana do uzupełnienia tabeli z leksemami w *Hochdeutsch, Niederdeutsch, Englisch* i *Niederländisch*. W przypadku DU_2016 i DU_2017 pracę z mapą połączono z tworzeniem wypowiedzi pisemnej (pocztówka z relacją z wakacyjnego zbioru ziemniaków przez dzieci używające różnych dialektów). W DE wykorzystano mapę dialektalną z *Atlas zur deutschen Altagsprache* z leksemami określającymi *abgelegenes Dorf* (oddalona wieś) i *bequeme Hausschuhe* (wygodne buty domowe), a uczniowie pracują w dwóch zadaniach. W pierwszym porównują dwie mapy, by wskazać regiony językowe na podstawie obszarów występowania dialektalnych leksemów. W drugim konfrontują mapy z podręcznika z obszarami dialektalnymi języka niemieckiego i rysują mapę dialektalną w zeszytach.

W PAULD_2014 i PAULD_2021 uczniowie pracują z mapą przedstawiającą dialektalny podział języka niemieckiego. W zadaniu skupiają się na opisie mapy, jednak w porównaniu z DK_2014, DK_2018 i DK_2021 uwzględniono jedynie grupę dialektów języka dolnoniemieckiego. Dopiero przy drugiej z map w PAULD_2014 i PAULD_2021, która obejmuje występowanie leksemu *auf* na dawnym niemieckim obszarze językowym, uczniowie zostają poproszeni o wskazanie różnic i podobieństw w wymowie i pisowni między wszystkimi dialektami. W DZ rysują w zeszycie mapę Niemiec z regionalnymi nazwami wybranego słowa (*Bonbon, Bratkartoffel, Brotchen, Frikadelle, Johannisbeere*).

Zadania, w których wykorzystuje się mapy w niemieckich materiałach, są bardziej rozbudowane – nie polegają jedynie, jak w podręcznikach polskich, na wskazywaniu nazw dialektów.

Praca ze słownikami gwarowymi

W podręcznikach polskich wiele spośród ćwiczeń odnoszących się do leksyki zakłada pracę ze słownikami papierowymi lub internetowymi. W BS w części praktycznej uczniowie mają skorzystać z internetowych słowników gwarowych, wyszukując znaczenia słów z gwary (np. *baca, siklawa, sklep, gruba*) lub identyfikując przynależność dialektalną wyrazów (np. *pyrki, pantówki*). Natomiast w ZS wyszukują w słowniku gwarowym wielkopolskie, śląskie i podhalańskie odpowied-

niki wybranych słów tematycznie powiązanych z lekturą obowiązkową, *Małym Księciem*. Pracę ze słownikami gwar polskich proponuje się również przy okazji ćwiczeń leksykalnych w MS, w których uczniowie wyjaśniają znaczenie leksemów gwarowych, wyszukują jak najwięcej gwarowych odpowiedników wyrazów ogólnopolskich lub identyfikują słowa jako przynależne do konkretnego dialektu w zależności od cech fonetycznych. W wybranych podręcznikach funkcjonują też zadania z wykorzystaniem tabeli do uzupełnienia określonymi leksemami. W *Język polski 8. Zeszyt ćwiczeń dla szkoły podstawowej* (dalej: OPERON_ćw) pojawia się zaś wybór leksemów z *Małego słownika kociewskiego* Marii Pająkowskiej-Kensik, na podstawie którego uczniowie mają przygotować podobny mały słownik ich regionu.

W podręcznikach niemieckich pracę ze słownikami wykorzystuje się przy okazji ćwiczeń odnoszących się do relacji dialekt – język ogólny. Przy wskazywaniu różnic między dialektami a językiem wysokoniemieckim w DK_2014 i DK_2018 wykorzystuje się leksem *grinsen*, który posiada różne znaczenie w języku wysokoniemieckim i saksońskim. Uczniowie, na podstawie słowników, mają sparafrazować określenie w dialekcie saksońskim i wskazać, w jaki sposób można uniknąć nieporozumień wynikających z pozornego podobieństwa słów.

W polskiej dydaktyce ćwiczenia z wykorzystaniem słowników gwarowych są traktowane jako element pracy ze źródłami, takimi jak słowniki ogólne, frazeologiczne czy ortograficzne.

Ćwiczenia teoretyczne odnoszące się do fonetyki i fleksji dialektalnej

W zakresie ćwiczeń teoretycznych możemy uwzględnić dwa typy zadań – sprawdzające rozumienie pojęć i zakładające praktyczne ich wykorzystanie w odniesieniu do opisywanych zjawisk językowych.

Pierwszy typ pojawia się w trzech materiałach: BS_ćw, *Język polski. Zeszyt ćwiczeń dla klasy ósmej szkoły podstawowej* (dalej: MAC_ćw) i ZS. W BS_ćw uczniowie wyjaśniają pojęcia *gwary* i *mazurzenia*. Z kolei w MAC_ćw łączą pojęcia *język narodowy*, *odmiana ogólna kulturalna*, *odmiany środowiskowe*, *odmiany regionalne*, *odmiana pisana*, *odmiany zawodowe*, *odmiana mówiona* z ich objaśnieniami. W ZS poproszono uczniów o uzupełnienie zdania *Regionalizmy to wyrazy charakterystyczne dla języka...* jedną z zaproponowanych odpowiedzi jako możliwości sprawdzenia umiejętności ćwiczonych w całym rozdziale.

Drugi typ ćwiczeń pojawia się zaś w BS, GWO_noj, OPERON_ćw. Uczniowie omawiają zjawiska fonetyczne (np. *mazurzenie*) na wybranych przykładach oraz przedstawiają cechy fonetyczne gwary używanej w regionie ich pochodzenia. W GWO_noj z kolei zaproponowano zadania z zapisywaniem wyrazów gwarowych w brzmieniu ogólnopolskim i wskazywaniem głosek, w których wymowie zachodzą różnice między dialektami a językiem ogólnym oraz zadanie z rebusami gwarowymi. Druga z propozycji GWO_noj zakłada rozwiązywanie rebusów z gwarowymi formami czasowników i zapisywanie ich w formie ogólnopolskiej.

Ćwiczenia w polskich materiałach dydaktycznych niekiedy powiązane z fleksją (w BS: wskazywanie końcówek fleksyjnych różnych od ogólnopolskich, przedstawianie cech fleksyjnych gwary używanej w regionie pochodzenia). Ciekawym ćwic-

czeniu praktycznym jest też ustalenie, jakie zjawiska językowe (fleksyjne i fonetyczne) wystąpiły w słowach pochodzących z różnych gwar zaproponowane w BS_ów (m.in. *mazurzenie*, *wymowa dodatkowego ł przed o na początku wyrazu*, *poprzedzanie samogłosek na początku wyrazu głośką j*).

Ćwiczenia z zakresu fonetyki i fleksji zarówno w polskich, jak i niemieckich podręcznikach i zeszytach ćwiczeń polegają na analizie preparowanych lub autentycznych, nie są jednak uzupełnione o materiały dźwiękowe. Możliwość zapoznania się z „żywą mową” i pracy z nagraniami jest więc zależna od inicjatywy nauczyciela.

Ćwiczenia związane z różnicami pomiędzy dialektami

Ćwiczenia skupione na różnicach pomiędzy dialektami są typowe dla podręczników niemieckich. Wiążą się przede wszystkim z tłumaczeniem tekstów preparowanych. Obszerne ćwiczenie dotyczące różnic między dialektami zaproponowano w DK_2021. Uczniów poproszono o przetłumaczenie różnych dialektalnie tekstów sześciu pocztówek, nazwanie dialektów i wymienienie ich cech szczególnych. Zadanie to zostało również połączone z tworzeniem wypowiedzi oraz wskazywaniem sytuacji komunikacyjnych, kiedy uczniowie wolą posługiwać się dialektem. Również w DK_2014 wśród ćwiczeń leksykalnych pojawiają się zadania wymagające od uczniów tłumaczenia leksemów dialektalnych na ich odpowiedniki w języku wysokoniemieckim (m.in. *Plättglocke (sächsisch)*, *Hasenkuh (thüringisch)*). Dla ułatwienia wskazano, z jakiego dialektu pochodzą leksemy gwarowe. Natomiast w DE uczniowie wskazują na różnicę pomiędzy wypowiedziami w dialektach i wymieniają cechy tylko tego dialektu, z którym spotykają się w swoim regionie.

W DB mamy do czynienia z nietypowym zadaniem dotyczącym różnic pomiędzy dialektami. Podobnie jak w części teoretycznej PAULD_2014 i PAULD_2021 uwaga uczniów zostaje skierowana na podobieństwo do języka angielskiego – uczestnicy zajęć mają wskazać, w których słowach dostrzegają podobieństwo do tego języka i zapisać swoje wyniki w zeszycie.

Zadania odwołujące się do kontekstu użycia gwary często towarzyszą poleceńiom odnoszącym się do różnic dialektalnych. Takie ćwiczenie zaproponowano w DU_2016 i DU_2017. Uczniowie mają zaklasyfikować okoliczności komunikacji ustnej (w szkole, u przyjaciół, na zakupach, u lekarza, na urlopie) do użycia konkretnej odmiany językowej i uzasadnić swoje zdanie. Ten typ zadania pojawia się również w polskich podręcznikach

Wśród ćwiczeń powiązanych z regionem można wyodrębnić też zadania leksykalne skupione wokół regionalizmów, które wykorzystują materiał graficzny. Są one bardzo popularne w polskich podręcznikach. W *NOWE Słowa na start! Podręcznik do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej* (dalej: NS) uczniowie podpisują ilustracje wyrazami używanymi w określonych regionach Polski, tj. *laczki*, *ostrężyny*, *pyry*, w razie trudności korzystając z dostępnych źródeł. Podobne zadanie zaproponowano w GWO_noj. W materiałach niemieckich wykorzystanie elementów graficznych zastosowano w DK_2014 – uczniowie

tworzą słowa dialektalne oparte na kolorowych kartach memory, łącząc początek i koniec leksemu oznaczonego tym samym kolorem. W DK_2018 zmodyfikowano to ćwiczenie – uczniowie wskazują odpowiednik ogólnoniemiecki i obszar użycia.

W niemieckich podręcznikach dominują więc ćwiczenia odnoszące się do różnic między dialektami, natomiast w polskich podręcznikach zdecydowano się w tej kwestii na odwołanie wyłącznie do regionalizmów.

Ćwiczenia odnoszące się do lokalnej kultury

Wśród ćwiczeń wykorzystujących kontekst kulturowy niezwykle popularne w podręcznikach polskich i niemieckich są zadania odnoszące się do kulinariów. W GWO_noj uczniowie wskazują wyrazy o ograniczonym zasięgu terytorialnym na przykładzie menu z daniami z różnych regionów, a w kolejnym ćwiczeniu uzupełniają mapę o regionalne nazwy ziemniaków; w ZS podpisują ilustracje określeniami z listy zakupów, przyporządkowują regionalne nazwy do warzyw i owoców ze zdjęć i uzupełniają tabelę z regionalnymi potrawami na podstawie tekstu z bloga kulinarnego. W DI uczniowie pracują ze słownictwem szwabskim dotyczącym pola tematycznego *Speisen und Getränke* (jedzenie i picie). W pierwszej kolejności podejmują próbę wskazania odpowiedników ogólnoniemieckich, następnie – pytają swoich bliskich, czy znają wskazane w podręczniku słowa. Dopiero w trzecim kroku przystępują do zasadniczego zadania – tłumaczenia powyższych wyrażen na standardowy niemiecki. Natomiast w DZ uczniowie w pierwszej kolejności uzupełniają tabelę z regionalnymi nazwami *Kartoffelpuffer* (placki ziemniaczane) i *Topfkuchen* (babka) – przyporządkowują wyrazy do odpowiedniej części tabeli z listy 19 określeń dialektalnych. W dalszej kolejności wyszukują w dostępnych źródłach różne nazwy na *Bonbon* (cukierki), *Bratkartoffel* (pieczone ziemniaki), *Brotchen* (bułki), *Frikadelle* (klopsiki), *Johannisbeere* (czarna porzeczka).

W DZ zadanie łączy tematykę kulinarną z pracą z tekstem. Uczniowie zapoznają się z przepisem na tradycyjną potrawę regionalną *Rievkoche* ze strony internetowej poświęconej celtyckiemu karnawałowi (przepis z Nadrenii). W pierwszej kolejności zostają poproszeni o jego głośną lekturę, po czym tłumaczą go na język wysokoniemiecki. Dyskutują także o powodach zapisania przepisu w lokalnym dialekcie. Ostatnim ogniwem pracy z tekstem przepisu jest tworzenie książki kucharskiej z regionalnymi przepisami z obszaru Niemiec, z którego pochodzą.

W podręcznikach polskich i niemieckich dominuje tematyka regionalnej kuchni, jednak w niektórych materiałach pojawiają się również zadania odnoszące się do regionalnych tradycji. W GWO_noj uczniowie wyjaśniają znaczenia elementów stroju kaszubskiego, a w BS_ćw – identyfikują nazwy różnych strojów regionalnych.

Ćwiczenia związane z wyrażaniem opinii

Ćwiczenia praktyczne mają też charakter opiniotwórczy i mogą stanowić podstawę do rozmów na forum klasy. W propozycji GWO uczniowie mają podzielić się swoimi doświadczeniami z dialektami i gwarami; w podręczniku *Język polski. Pod-*

ręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej. Część 1 (dalej: MAC) wypowiedzieć się, czy upowszechnienie się środków masowego przekazu sprawi, że terytorialne odmiany języka całkiem zanikną; w NS przeprowadzić dyskusję pt. *Czy gwary i dialekty są wciąż żywe i czy warto dbać o ich zachowanie?*; w OPERON opowiedzieć o tym, jakimi odmianami języka polskiego posługują się uczniowie w zależności od sytuacji i miejsca; w *Myśli i słowa. Język polski. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 8* (dalej: MS), czy należy kultywować terytorialne odmiany języka; w ZS, *z jakich powodów język Polaków w różnych regionach kraju ma odmienne od ogólnopolskich formy i słownictwo?* (uczniowie oprócz wyrażenia opinii mają wymienić kilka czynników, które wpłynęły na powstanie regionalnych odmian polszczyzny) oraz *czy należy kultywować odmianę polszczyzny występującą na danym terenie, czy raczej dążyć do tego, aby wszyscy Polacy posługiwali się takim samym językiem*. W OPERON_ów uczniowie mają wskazać, czy zgadzają się ze stwierdzeniem Pająkowskiej-Kensik, że *Gwary polskie są żywym „rezerwatem” językowym, więc warto się o nie troszczyć i je poznawać*.

W polskich materiałach zaproponowano także ćwiczenia, które dotyczą eliminacji dialektyzmów z języka na rzecz użycia odmiany ogólnopolskiej (m.in. w MAC_ów zaproponowano ćwiczenie, w którym uczniowie mają wypowiedzieć się, *na co można narazić się, używając kolokwializmów i dialektyzmów w kontaktach oficjalnych*). W podręczniku MAC uczniowie mają też, wykorzystując dostępne źródła informacji, dowiedzieć się, *jak użytkownicy niektórych polskich dialektów dbają o to, aby ich mowa nie została zapomniana* (MAC: 139). Nietypową formę wyrażenia opinii zaproponowano w ZS – uczniowie mają wybrać z podanych fragmentów *Małego Księcia* regionalizm, który najbardziej ich zaskoczył, zastanowił bądź przypadł do gustu, i stworzyć jego prezentację graficzną.

Ćwiczenia w niemieckich materiałach dydaktycznych związane z wyrażaniem opinii odnoszą się, podobnie jak w podręcznikach polskich, do kwestii pielęgnowania dialektów. W DU_2016 i DU_2017 uczniowie zostają poproszeni o wymienienie celów kultywowania gwar na lekcjach i w kołach zainteresowań. Mają również wskazać, jak można dbać o dialekty i gwary w szkole, oraz przygotować dyskusję w grupie nt. sensu tego typu projektów szkolnych.

Oprócz kwestii pielęgnowania dialektów w DK_2014 i DK_2021 pojawia się odniesienie do sposobu odbioru leksemów w dialektach (np. DK_2014: *Klingt Gitspämmel netter als Geizhals?* [Czy *Gitspämmel* brzmi ładniej niż *Geizhals* [sknera, skąpiec]?]). W DK_2018 dodatkowo pojawia się pytanie o to, które zdanie wydaje się uczniom bardziej wyraziste.

W DK_2014 występuje zaś część *Unterschiedliche Bewertungen von Dialekten verstehen* (rozumienie różnych ocen dialektów), w której uczniowie zapoznają się z wypowiedziami badacza języka na aktualne pytania dotyczące saksońskiego jako najmniej lubianego dialektu. Uczniowie mają okazję przeczytać o historii tego dialektu, stereotypach dotyczących Nadreńczyków, wpływie uprzedzeń do Sasów na odbiór saksońskiego oraz kwestii niskiej popularności tego dialektu przez duże podobieństwo do wysokoniemieckiego. Pytania do tekstu są z jednej strony skoncentrowane na rozumieniu tekstu, z drugiej – wymagają od uczniów

wyrażania opinii (wskazanie zalet dialektów w odniesieniu do wysokoniemieckiego; sytuacje komunikacyjne, w których uczniowie wolą używać dialektów, sposoby zachowania dialektów). Ciekawą propozycją jest namysł nad tym, czy lekcje niemieckiego powinny być prowadzone bez użycia dialektów.

W DK_2021 przyczynkiem do rozmowy nt. dialektów na forum klasy może być z kolei polecenie *Besprecht, welche Vorteile es haben kann, auch als junger Mensch den Dialekt seiner Heimat zu sprechen* [Omówcie, jakie korzyści może przynieść mówienie dialektem swojego regionu ojczystego, nawet będąc młodym człowiekiem], zgodnie z którym uczniowie mają porozmawiać o zaletach posługiwania się dialektem „swojej małej ojczyzny” już w młodym wieku. W PAULD_2014 i PAULD_2021 obszernie ćwiczenie poświęcono rozmowie na forum o dialektach. Uczniowie zostają poproszeni o to, by zapytać rodziców lub dziadków, czy mówią w dialekcie lub rozumieją dialekt swojego regionu. W dalszej części uczestnicy zajęć mają określić przyczyny, dla których coraz mniej osób posługuje się gwarą (w PAULD_2014: m.in. w kontekście różnych mass mediów, w PAULD_2021 z wykorzystaniem Internetu). Uczniowie mają też sprawdzić w Internecie, jakie instytucje są zaangażowane w zachowanie dialektów. To polecenie wydaje się szczególnie ciekawe - uczniowie mogą skonfrontować swoje teoretyczne rozważania z codzienną praktyką kultuwowania dialektów i gwar.

W PAULD_2014 i PAULD_2021 pojawia się również w dwóch różnych ćwiczeniach odniesienie do wiadomości w Plattdeutsch nadawanych w Radio Bremen. Uczniowie mają zastanowić się nad celem tych działań. W PAULD_2021 zwrócono uwagę na przeciwników istnienia dialektów. W DZ uczniowie rozpoczynają zajęcia dotyczące gwar i dialektów od pytań o charakterze otwartym sprzyjających wyrażaniu opinii tj. *Sprecht ihr selbst einen Dialekt oder kennt ihr Wörter aus Dialekten? Nennt Beispiele* (Czy sam mówisz dialektem lub znasz słowa dialektalne? Podaj przykłady), *In welchen Situationen sprecht ihr Dialekt oder würdet ihr Dialekt sprechen und in welchen eher nicht?* (W jakich sytuacjach mówisz lub mówić dialektem, a w jakich nie?).

Bogactwo ćwiczeń dotyczących wyrażania opinii jest wyraźnie widocznie w materiałach niemieckojęzycznych. W dydaktyce polskiej zdecydowano się natomiast na ćwiczenia, które sprzyjają rozmowie i dyskusji. Wymagają one od nauczyciela kompetencji językoznawczych i dużego wyczucia, by nie doprowadzić do stereotypizacji gwar.

Ćwiczenia w tworzeniu wypowiedzi pisemnej

W ramach tworzenia wypowiedzi pisemnej uczniowie zostają poproszeni o napisanie: reklamy potrawy z ich regionu, która szczególnie im smakuje (BS), opowiadania w gwarze pt. *Oliwa sprawiedliwa, zawsze na wierzch wypływa* (BS), krótkiej relacji ze spotkania towarzyskiego, ciekawego wydarzenia w okolicy itp., z wykorzystaniem stylizacji językowej i dialektyzmów lub regionalizmów właściwych dla regionu, w którym mieszkają (OPERON). Ćwiczenia odnoszące się do pisania pojawiają się tylko w podręcznikach polskich i są związane z kształtowa-

nymi umiejętnościami tworzenia krótkich i dłuższych form wypowiedzi w szkole podstawowej.

Forma dydaktyczna ćwiczeń: Praca w parach lub grupach

Tematyka dialektów i gwar sprzyja wdrożeniu pracy w grupach, co zaproponowano w MAC (prowadzenie badań nad językiem osób z otoczenia uczniów i prezentacja materiału wraz z instrukcją – tzw. planem badania języka) i OPERON (formułowanie wniosków dotyczących nieoficjalnych odmian języka polskiego używanych w otoczeniu). Forma projektu pozaszkolnego pojawia się też w podręczniku ZS – uczniowie mają stworzyć uporządkowany tematycznie i alfabetycznie spis wyrazów charakterystycznych dla regionu, w którym mieszkają, i zaprezentować wyniki pracy na forum klasy/szkoły. W podręcznikach niemieckich funkcjonuje sporo zadań zakładających dyskusję, a wśród ćwiczeń leksykalnych w DI pojawia się też propozycja przeprowadzenia quizu z koleżanką lub kolegą na temat słów w ich ojczystym dialekcie lub ojczystym języku.

Wnioski

Z uwagi na łączenie nauczania o dialektach i gwarach ze stylizacją językową polskie podręczniki czasami prezentują wyłącznie ćwiczenia skupione wokół tekstów literackich. Są to najczęściej proste zadania leksykalne lub skłaniające do wyrażenia opinii. Moim zdaniem istotne byłoby uzupełnienie materiałów polskojęzycznych skupionych wokół literatury o dodatkowe zadania, które pozwoliłyby uczniom z większą uwagą pochylić się nad tematyką dialektalną oraz rozszerzyłyby spectrum przykładów leksemów gwarowych.

Ćwiczenia praktyczne w podręcznikach polskich i niemieckich, mimo pracy z tekstami stylizowanymi na gwarę lub spreparowanymi, nie są uzupełnione o materiały dźwiękowe. Uczniowie zapoznają się jedynie z formą pisaną, co w przypadku tematyki gwar i dialektów stanowi ograniczenie, zwłaszcza w kwestii odmiennej od ogólnej fonetyki czy intonacji.

Niezwykle cenne dla popularyzacji dialektologii polskiej jest ćwiczenie w DI, w którym wykorzystano opis pracy nad projektami z centrum badań dialektologicznych w Tübingen. Przy okazji przybliżania sposobu gromadzenia leksemów pojawiła się wzmianka o finansowaniu dialektologicznych projektów naukowych. Jak już wskazywałam, w polskich podręcznikach dialektologia jest najczęściej omawiana w kontekście stylizacji językowej. Nie dziwi to, gdyż szkolne kształcenie polonistyczne w dużej mierze skupia się wokół literatury. W najnowszej aktualizacji podstawy programowej dla szkoły podstawowej dialektologia została jednak zupełnie wyeliminowana. Ponadto w Polsce dla podmiotów finansujących badania naukowe jest to dziedzina zbyt mało umiędzynarodowiona, zbyt często sięgająca do doświadczeń naukowych naszych wschodnich sąsiadów, ponadto zamknięta tylko na konkretny region. W dialektologii niemieckiej mnogość projektów regionalnych pokazuje jednak, że droga do umiędzynarodawiania dialektologii wiedzie przez finansowanie działań lokalnych, które pozwalają na tworzenie narzędzi, dzięki którym badania dialektologiczne mogą być szerzej zakrojone.

Z perspektywy ekolingwistycznej warto podkreślić, że ochrona językowej bioróżnorodności wymaga systemowych nakładów, a opisane finansowanie lokalnych projektów, widoczne w przykładzie z Tübingen, to w istocie inwestycja w żywotność „ekosystemu” mowy regionalnej.

Podsumowując, zaletą polskojęzycznych materiałów jest różnorodność zadań odnoszących się do leksyki, fonetyki, fleksji i słowotwórstwa gwarowego. Rozszerzenie zestawów ćwiczeniowych o interesujące zadania z podręczników niemieckich pozwoliłoby na zwiększenie zainteresowania uczniów dialektologią i umożliwiło pracę z realnymi, a nie tylko spreparowanymi materiałami. W dydaktyce polonistycznej widoczna jest niestety tendencja do spływania nauczania o dialektach i gwarach, do zwrócenia się ku gwarze podhalańskiej, kaszubszczyźnie i śląszczyźnie. Prowadzi to do faworyzowania przez system edukacyjny tylko wybranych regionów. Uzupełnienie źródeł o faktyczne prace dialektologów z różnych regionów pozwoliłoby nie tylko na przybliżenie współczesnych badań dialektologicznych, ale też otworzyło nauczanie o dialektach i gwarach na wykorzystanie bardzo zróżnicowanych materiałów profesjonalnych. Postulowane otwarcie na autentyczne materiały badawcze pozwoliłoby ponadto uczniom spojrzeć na dialekty jako żywe, dynamiczne systemy, a nie jedynie jako skansenowe ciekawostki poddane procesowi muzealnej archiwizacji.

Źródła

Podręczniki polskie

- BS -Horwath Ewa, Kiełb Grażyna, 2022, *Język polski. Bliżej słowa. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 8*, wyd. V, Warszawa, s. 239-241.
- BS_ćw - Horwath Ewa, 2021, *Język polski. Bliżej słowa. Zeszyt ćwiczeń. Szkoła podstawowa. Klasa 8*, wyd. IV, Warszawa, s. 104-106.
- GiS - Czarniecka-Rodzik Zofia, 2022, *Język polski. Gramatyka i stylistyka. Podręcznik*, wyd. V, Warszawa, s. 44-47.
- GiS_ćw - Czarniecka-Rodzik Zofia, 2020, *Język polski. Gramatyka i stylistyka. Zeszyt ćwiczeń*, wyd. III, Warszawa, s. 76-82.
- GWO - Łuczak Agnieszka, Prylińska Ewa, Krzemieniewska-Kleban Kamila, Suchowierska Agnieszka, 2018, *Język polski. Między nami 8. Podręcznik*, Gdańsk, s. 90-91.
- GWO_ćw - Łuczak Agnieszka, Prylińska Ewa, 2020, *Język polski. Między nami 8. Zeszyt ćwiczeń dla klasy ósmej szkoły podstawowej. Część 1*, wyd. III, Gdańsk, s. 73-76.
- GWO_noj - Borys Piotr, Fischer Beata, Hajduk Małgorzata, Halasz Anna, 2022, *Język polski 8. Nauka o języku dla klasy ósmej szkoły podstawowej. Część 2*, wyd. V, Gdańsk, s. 79-84.
- MAC - Zbróg Piotr, 2021, *Język polski. Podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej. Część 1*, Kielce, s. 135-139.
- MAC_ćw - Zbróg Piotr, 2021, *Język polski. Zeszyt ćwiczeń dla klasy ósmej szkoły podstawowej*, Kielce, s. 28-31.

- MS – Nowak Ewa, Gawęł Joanna, 2020, *Myśli i słowa. Język polski. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 8*, wyd. II, Warszawa, s. 277-278.
- NS – Kościerzyńska Joanna, Ginter Joanna, Łęk Katarzyna, Bielawska Natalia, Kostrzewa Joanna, Krzemińska Joanna, 2020, *NOWE Słowa na start! Podręcznik do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Warszawa, s. 336-337.
- NS_ćw – Kuchta Joanna, Kościerzyńska Joanna, Ginter Małgorzata, Łęk Katarzyna, 2023, *NOWE Słowa na start! 7. Zeszyt ćwiczeń do języka polskiego*, Warszawa, 65-68.
- OPERON – Klimczak Barbara, Tomińska Elżbieta, Zawisza-Chlebowska Teresa, 2020, *Język polski 8. Podręcznik dla szkoły podstawowej*, Gdynia, s. 147-149.
- OPERON_ćw – Brózdowska Elżbieta, 2020, *Język polski 8. Zeszyt ćwiczeń dla szkoły podstawowej*, Gdynia.
- WS – Jarosz-Mazurek Agnieszka, Żbikowska Dorota, Kulesza Grażyna, Kulesza Jacek, 2020, *Wyspy szczęśliwe. Podręcznik do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Wrocław, s. 232-233.
- WS_ćw – Jarosz-Mazurek Agnieszka, Żbikowska Dorota, Kulesza Grażyna, Kulesza Jacek, 2020, *Wyspy szczęśliwe. Zeszyt ćwiczeń do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Wrocław, s. 8-11.
- ZS – Karolczyk-Kozyra Agata, Krajewska Magdalena, Kujawa-Weinke Dorota, Sieńczak Agata, 2024, *Zamieńmy słowo. Język polski. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 8*, Warszawa, s. 182-183.
- ZS_ćw – Kukła-Guzgan Katarzyna, 2024, *Zamieńmy słowo. Język polski. Zeszyt ćwiczeń. Szkoła podstawowa. Klasa 8*, Warszawa, s. 82-87.

Podręczniki niemieckie

- DB – Wagener Andrea (Hrsg.), 2021, *Deutschbuch 8. Sprach- und Lesebuch*, Berlin.
- DI – Hümmer-Fuhr Mareike, Müller Angela, Reck Alexander, Reed Nicole, Richter Gerda, Rudel Thomas, Zander Torsten, 2017, *deutsch ideen 7. Baden-Württemberg*, Braunschweig, s. 274-275.
- DK_2021 – Blatt Martina, Henniger Heike, Zdrallek Andreas (Hrsg.), 2021, *deutsch kompetent 8*. Stuttgart, s. 196-197.
- DK_2014 – Nutz Maximilian (Hrsg.), 2014, *deutsch.kompetent 8*. Stuttgart, Ernst Klett Verlag, s. 186-187.
- DK_2018 – Schmitt-Kaufhold Angelika, 2018, *deutsch.kompetent 8*, Baden-Württemberg. Stuttgart, s. 186-187.
- DU_2016 – Ramin Andreas, Zimmer Thorsten, 2016, *D.U. Deutschunterricht 7*, Baden-Württemberg. Bamberg, s. 168-169.
- DU_2017 – Ramin Andreas, Zimmer Thorsten, 2017, *D.U. DeutschUnterricht 7*. Bamberg, s. 168-169.
- DZ – Fandel Anja, Oppenländer Ulla (Hrsg.), 2017, *Deutschzeit 7. Lese- und Sprachbuch*, erarbeitet von Marian Berbesch [und vielen anderen] (Baden-Württemberg).

Zadania praktyczne dotyczące dialektów i gwar w wybranych podręcznikach do języka polskiego w szkole podstawowej i do języka niemieckiego w Gimnazjum

PAULD_2014 – Diekhans Johannes, Fuchs Michael (Hrsg.), 2014, *P.A.U.L. D. 8. Persönliches Arbeits- und Lesebuch Deutsch*, Paderborn, s. 315-318.

PAULD_2021 – Diekhans Johannes, Fuchs Michael (Hrsg.), 2021, *P.A.U.L. D. 8. Persönliches Arbeits- und Lesebuch Deutsch*, Paderborn, s. 315-318.

Literatura

Grzegórzek Mirosław, 2015, *Gwara w szkole podstawowej – (nie)był podskórny*, „Język Polski w Szkole IV-VI”, R. 16, nr 3, 2014/2015, s. 77-95.

Mlekodaj Anna, 2020, *Dialog nie zawsze serdeczny (z historii relacji: gwara – szkoła)*.w: Osowski B. i in. (red.), *Język w regionie, region w języku*, s. 247-272.

Nagajowa Maria, 1985, *Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej*, Warszawa.

Nagajowa Maria, 1994, *Nauka o języku dla nauki języka. Poradnik dla nauczycieli języka polskiego*, Kielce.

Nagajowa Maria, 1990, *ABC metodyki nauczania języka polskiego dla początkujących nauczycieli*, Warszawa.

Podemska-Kałuża Anna, 2011, *Kultura regionalna w edukacji polonistycznej – oczekiwania, wyzwania*, [w:] M. Świącicka, D. Jastrzębska-Golonka, A. Rypel (red.), *Istnieć w kulturze. Między teorią a praktyką edukacyjną*, Bydgoszcz, s. 161-173.

PP – Podstawa programowa dla szkoły podstawowej,
<https://podstawaprogramowa.pl/> [dostęp: 01.10.2024]

Steciąg Magdalena, 2023, *Język w epoce antropocenu. Ujęcie ekolingwistyczne*, Zielona Góra.

Synowiec Helena, 2020, *O funkcjonalności wiedzy o języku w szkole (na tle tradycji dydaktycznej)*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Litteraria Polonica” 1(56), s. 31-51.

Synowiec Helena, 1999, *Nieporozumienia językowe w komunikacji dydaktycznej w szkołach śląskich*, w: Budrewicz Z., Jędrychowska M. (red.), *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka literatury, języka, kultury*, Kraków.

Synowiec Helena, 1992, *Sprawność językowa uczniów w śląskim środowisku gwarowym. Problemy, badania, konsekwencje dydaktyczne*, Katowice.

Synowiec Helena, 2013, *Śląska ojczyzna polszczyzna z perspektywy edukacyjnej. Wybór zagadnień*, Katowice.

Szymańska Marta, 2016, *Między nauką o języku a rozwijaniem języka. Koncepcje kształcenia językowego na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków.

O autorce:

Michalina Surma - magister filologii polskiej i doktorantka w Szkole Nauk o Języku i Literaturze UAM, podopieczna dr. hab. prof. UAM Błażeja Osowskiego, związana z Pracownią Dialektologiczną na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej UAM. Jej zainteresowania naukowe skupiają się na zróżnicowaniu pokoleniowym leksyki kulturowej w języku mieszkańców wsi wielkopolskich, socjolingwistyce,

leksykografii i leksykologii gwarowej. Zajmuje się także nauczaniem o dialektach i gwarach na poziomie szkolnym i akademickim. Przygotowywana przez autorkę artykułu rozprawa doktorska dotyczy leksyki pól tematycznych CHRZEST i POGRZEB w języku mieszkańców wsi wielkopolskich (powiat obornicki).